

Koltai Tamás

A valór művészete

DARVAS IVÁN (1925–2007)

Romeóként láttam először a Madách Színházban. Én tizenkét éves voltam, ő majdnem harminc. Több szereposztásban ment az előadás, Darvas Iván Váradí Hédivel volt párban, legalábbis azon az estén. Amikor Lőrinc barát cellájába menekülve megtudta, hogy száműzetésre ítélték Tybalt megöléséért, teljes hosszában – száznyolcvankét centiméter – elvágódott a padlón. Addig nem tudtam, hogy ilyesmi lehetséges, a valóságot azonosítottam a színpaddal. Azt hittem, rettenetesen megütötte magát, nem fog tudni fölállni. Még a végére sem értem a réműletemnek, amikor föl pattant, őrzöngeni kezdett, *száműzetés?, mondj inkább halált!*, Lőrinc barát – Kómióves Sándor játszott, az „öreg” – alig bírta egy pofonnal lecsillapítani.

Akkor találkoztam először, bár aligha fogtam föl, azzal, amit a színészetben – jobb híján – átélés és megmutatás, azonosulás és technika paradoxonának nevezünk. Darvas nem volt „átélős” színész, ezt maga is hangoztatta. Önmaga tudott és önmaga akart lenni. Egyszer elmesélte, hogy többször megnézte Robert de Níró-t abban a filmben – így mondta –, amelyikben bokszolót játszik, hogy megfigyelje, mit csinál. Azt csinálja, hogy nem csinál semmit – referált a dologról –, csak nagyon intenzíven létezik, és belsőleg átalakul. Ezt ő nem tudja megcsinálni, vallotta be, és vallomásában nem volt sem irigység, sem elismerés, egyáltalán semmiféle „ítélet”, csupán a rá jellemző nagyvonalú tárgyilagosság. Ő csak azt tudja, tette hozzá hasonló hangnemben, hogy épít egy kis kalitkát, kibéleli mindazzal, amit a próbák alatt a szerepéről igyekezett megtudni, és türelmesen vár, hogy a kalitkába berepüljön a „szentlélek” vagy valamilyen apróbb szellem. Ha berepült, akkor csak arra kell vigyázni, hogy jól érezze magát, ne ijedjen meg, és maradjon. Neki, a színésznek ezután már nincs semmi dolga, a „szellem” teszi a magáét. Az is előfordul, hogy a kalitka üres marad, a „szellem” nem repül bele, ilyenkor úgy kell tenni, mintha bent volna, végezni kell a szellem dolgát, hátha nem veszik észre, hogy ez nem *olyan* – elég, ha ő tudja.

Ez a színjátszás esztétikáját helyettesítő rögtönzés – egészen biztos vagyok benne, hogy rögtönzés volt,

Anouilh Becket akkor éppen ez jutott eszébe, című drámájában máskor mást mondott, ami nem felelt ezzel a megállapítással

és az összes többi rögtönzésével, de egyikük sem emelkedett a „véglegesség” szintjére – pontosan kifejezi Darvas skrupulusoktól és nagyképűségekől mentes fölfogását a színészetéről. Nem ismerek senkit, aki nála kevésbé tudálékosan, kevesebb komolykodással – ami nem azt jelenti, hogy „komolytalanul” – fogta volna föl a szakmát. Egyszerűen távol állt tőle minden okoskodás, a szereplés és a színház fetisizálása. Bosszantotta, ha valaki szószéknek nevezte a színházat. Ennél jobban csak az, ha templomnak. A színpadon különböző nedvek folynak, izzadság, vér, könnyek, seggbe rúgások és atrocitások történnek – miféle templom lenne az? A színház játék. Annak is vette, soha, egyetlen pillanatra sem volt hajlandó misztériumnak, világmegváltásnak vagy életpótléknak tekinteni. Nem volt *mindenáron* színész. Nem volt éjjel-nappali színész. A boltban vásárló vagyok, a hegyekben turista, külföldön utazó, mondta. Amikor ’56-os „ellenforradalmi” szereplése miatt négy évre leültették – fegyveresen elment a börtönbe, hogy kiszabadítsa a bátyját –, és szabadulása után további két évig segédmunkásként dolgozott, majd perifériális színházakba száműzték, utólag azt mondta, furcsa szolidaritást érez a rendszerrel, mert maga is a része volt. Igaz, hogy először nem engedték játszani, de utána engedték, hogy színész legyen, és ő boldog színész volt. Ha lehetett is ebben a megnyilatkozásában – és az ehhez hasonlóknak – abból az elegáns fölényből, amellyel mindenkori helyzete és a sorsáról döntő percemberek fölé emelkedett, s talán valami

könnyed póz is, a belső integritását és individualitását őrző szellemi győztes kifelé kötelezően *játszott* gesztusa, akkor sem tudok elképzelni ennél megnyerőbb *civil szerepet* egy művész számára.

Nagy színészeink legtöbbje szent szörnyeteg. Ha valaki, akkor Darvas nem volt az. (Ami nem jelenti, hogy „könnyű ember” lett volna, többször került konfliktusba különféle okokból, például kedves Vígszínházával, el is távozott belőle „munkanélkülinek” egy évvel a nyugdíj jogosultsága előtt, mint utólag mondta, hosszabb ideig tartott, amíg mindkét fél földolgozta a történeteket, a Vígszínháznak előbb sikerült, neki később. E sorok írója pályafutása egyik legmélyebb, legélményszerűbb, szubjektív megítélése szerint legbensőségesebb hosszú interjút köszönheti Darvas Ivánnak, másrésztől viszont amikor munkáját végezve egy írásával alighanem megbántotta – ez bele van kódolva a színházi ember és a kritikus kapcsolatába –, megkapta tőle a magáét, persze nem följelentéssel, ahogy pitiáner tehetségtelenek szokták, hanem maliciózus karikatúrával.)

Várkonyi Zoltán fedezte föl, „az ő színésze” volt, a háború utáni, rövid életű – hamar államosított – Művész Színházban alakította ki magáról a finom, polgári arcélú, intellektuális és érzékeny sármőr színpadí típusát, amely élete végéig elkísérte. Lehet azt mondani, hogy nem küzdött meg ezért a típusért, mivel ő maga volt az – több nyelven beszélő intelligens rezonőr –, de ez a dolgok leegyszerűsítése. Kétségtelen, hogy *használta* előnyös külsejét, beszédmódjának tagolt lendületét (ami néha a modorává vált), fizikalitásának született eleganciáját, vagyis mindazt, ami alkatnak nevezhető. Nem koncepciót valósított meg szerepeiben, ő maga volt a koncepció – ahogy egy jelentős kortársa mondta önmagáról. Ahogy *A királyasszony lovagjában* – ez még az ötvenes évek közepe – Don César de Bazánként nagy porfelhőt verve kizuhant a kandallóból, és szorult helyzetében, lerongyoltan is maga volt a világfi, arról „nem tehetett”. (Az említett interjúban tiltakozott az ellen, hogy legtöbbször győztesnek látom. Ő a szerepeiben is gyakran vesztes, mondta, nemcsak Gogol Őrültjében, hanem a slemil „nagybőgősben” is.) Valószínűleg a *tartás* okozta ezt az érzetet. A *Közjáték Vichyben* című Miller-dráma von Berg hercegeként, a nácik kivégzőosztaga elé induló arisztokrata érinthetlenségében és emelkedettségében ért a csúcára a személyiség integritásának Darvas képviselte mintája. Az a mondat, hogy a tehetségteleneknek azért van szükségük gaztetekre, hogy nyomot hagyjanak maguk után – a legmarkánsabb drámai igazságok egyike –, mindörökre az ő hangján, az ő transzcendenciát érintő jelenlétével vésődött belém.

A Vígszínház volt számára „a” társulat, elsősorban Várkonyi miatt, s az is maradt, amikor már vendégszerepelni járt vissza. Az a bizonyos *polgári* színház, amellyel mindig annyi baj volt, részint mert ezt a minősítést nem lehetett nyíltan vállalni, részint mert – éppen emiatt – a társulat azt is támadásnak fogta föl, ha az előadások *színvonalát* kifogásolták. Ez a színvonal meglehetősen egyenetlennek bizonyult. Amikor elért egy nívót, emlékezetesen produkált, s benne Darvas is. *A fizikusok* című Dürrenmatt-színmű, Schisgal

irgalmatlan sikerű *Szerellem, ól-ja*, vagy Süskind kommersz darabja, *A nagybőgő*, amely a monodráma sívárságát azzal enyhítette, hogy komplett színpadí életet rendezett be, s már az előadás után félórával sem arra emlékeztünk, amit Darvas mondott, hanem amit *csinált*, tudniillik jött-ment, tojást sütött, fürdött (*off stage*), vasalt, varrt – az előadás semmi másról nem szólt, csak Darvas jelenlétéről –, nos, ezek a nemritkán a daraboktól független *színészi valőrök* jelentették a feledhetetlen teljesítményt.

Ki emlékszik rá – én nem –, miről szólt Thurzó Gábor darabja, *Az ördög ügyvédje?* Az az aggastyán bíboros, akit a negyvenéves Darvas játszott benne – lehet, hogy csak egyetlen jelenete volt? –, teljes főpapi ornátusban, mozdulatlanul, csupán tartással és hanggal, ma is kivetítődik az emlékezet képernyőjére.

Nem volt mindig makulátlan, de rossz csak akkor tudott lenni, ha *elképesztően* rosszul osztottak rá szerepet, például Shakespeare Antoniusát.

A „nagy szerep”, persze, Popriscsin. Négy százötvenszer játszotta az *Egy őrült naplóját*. Elképzelhető ma hasonlót? Semmi esetre sem. Más a világ, más a színház, más a színészet. Darvas ezt e szerepet édesgyermekének tartotta – szerintem ezt az egyetlen. Fájt, ha bántották, pedig megtörtént. (Utólag úgy tesznek, mintha kezdettől fogva dicsérték volna, hol-

ott rossz kritikát kapott, mondta az említett interjúban. Egyetlen, *viszonylag* rossz kritikát kapott,

Az Egy őrült naplójában

Koncz Zsuzsa felvételei

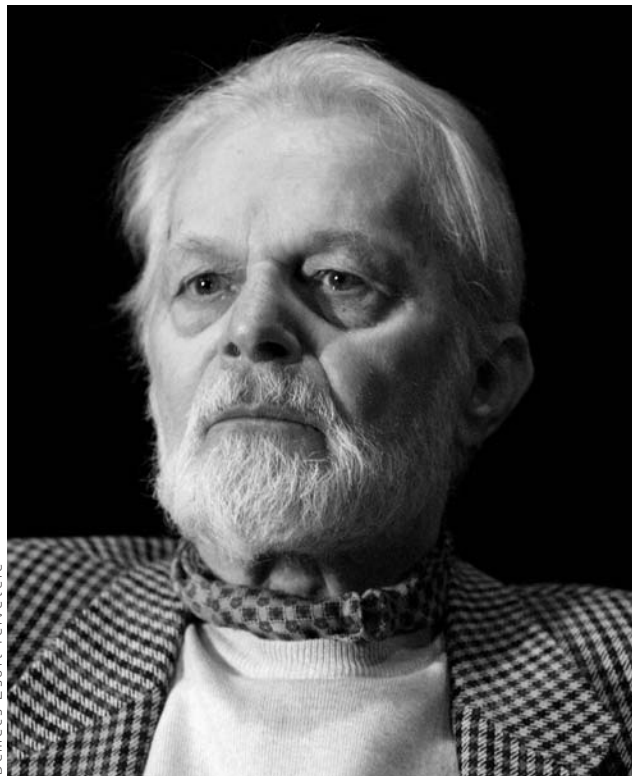
mondtam, mert „készültem”. Na látod, válaszolta, arra az egyre emlékszem. Az, aki írta, viszont nem emlékszik rá. Így van ez, mondta mosolytalan iróniával, aki a pofont adja, elfelejti, de akit megpofoztak, az nem felejt.)

Popriscsinje, a tortúrától elkínzott örült is maga volt a könnyedség – ez keverte az alakítást a technicizmus látszatába, amit a lelkére vett. Ő ezért megszenvedett, állította. Mindenekelőtt a próbákon. Próbálni szeretett a legjobban, próbák alatt – állítása szerint – soha nem vállalt „mellékest”, az előadás-sorozat idején már igen, az előadás nagy része amúgy is reprodukció. Persze nem teljesen, mert azért minden este nyitott „kalitkával” kell várni a szentlélek eljövetelét, s ehhez készenlét szükséges. (Filmezni sikerei ellenére sem szeretett, épp az utóbbi lehetőség hiánya miatt.)

Nem felette múlt el az idő, hanem a könnyedén nagy súlyokat emelgető színészet felett. Az utóbbi másfél évtizedben is játszott – reprezentatív színházakban, reprezentatív rendezőkkel –, de utolsó szerepként a *Godot-ra várva* Estragonja említhető, 1993-ból. Amit Garas Dezsővel műveltek, az lehet, hogy nem minősül szignifikánsan beckettinek (ugyan már, *mi* szignifikánsan beckett?), de a magas színvonalú, klasszikus értelemben vett bohócéria, a legnemesebb színházi csepűrágás, a legintellektuálisabb seggbe rúgások parádéja volt.

Ma már tudjuk, hogy összefoglalás és korai színpad-di búcsú.

Nézem Demecs Zsolt fotóját, amely 2005-ben készült egy színházi próbán. Arcát sűrűn benötte a hófehér szőrzet, ő, aki mindig simára borotváltan járt, mintha azt mondaná, minek már lenyírni. Kissé zi-

Demecs Zsolt felvétele

lált ez az őszbe csavarodott, fölvetett fej, de rendet, méltóságot, eleganciát és a szorosan összezárt ajkaktól dacos kiállást sugall. Tekintete metsző és a színpad helyett a távolba vesző. A sorssal néz szembe? Nem hiszem. Darvas Iván a fotón már túlnéz ezen a világon. Nem búcsúzik, nem kér megbocsátást, sem könyörületet. Már azt látja, ami odaát van.

DUNA

ANYEGIN

Ralph Fiennes Liv Tyler Toby Stephens
Lena Headey Martin Donovan

angol-orosz játékfilm

augusztus 5-én 21.15-kor a Duna Televízióban